

Deák Viktória Hedvig

A laikusok szerepe a középkori egyházban

Historiográfiai bevezető¹

A történészek mindenképpen feladata, hogy megadja az őket megillető helyet azoknak a csoportoknak, akik fontos szerepet játszottak ugyan a történelemben, de leértékelték vagy elfelejtették őket az utókor. Ilyen újraértékelés történt meg a laikusokkal is. Egészen a közelmúltig a középkori egyház kutatása gyakorta a hierarchia és a klérus történetének, illetve az intézmények történetének kutatására korlátozódott, homályban hagyva a keresztény tömegeket.

Ennek a szemléletnek a gyökerei a középkorba vezetnek vissza. 1296-ban VIII. Bonifác pápa *Clericis laicos* kezdetű híres bullájában ezt állítja: „Tudjuk, hogy a világiak régtől fogva ellenségesek voltak a klérussal, és ezt a mai idők tapasztalatai is bizonyítják.”² Azaz a klérus ellenfelének, riválisának gondolta a laikusokat. Sőt a klérus kulturális felsőbbrendősége, és az a tény, hogy az eseményekről csak az ő interpretációjukban értesülünk, azt eredményezi, hogy könnyen úgy láthatjuk az egyház történetét, mint szörnyű harcot Isten harcosai – a püspökök vagy a szerzetesek – és a gonosz erők között, akik a laikusok. Ez az enyhén manicheus beállítás jócskán befolyásolta a katolikus egyháztörténet-írást is. Például a híres francia egyháztörténeti kézikönyv-sorozat, a Fliche-Martin vonatkozó kötetének címe így szól: „Az egyház a laikusok hatalmában 888-1057”,³ amit a szerzők azonosítanak a teljes dekadencia korával.

Ma a kép sokkal árnyaltabb: a fejlődést például a gregoriánus reform esetében nem érthetjük meg, ha azt csak úgy értjük, mint felülről jövő reform-ösztönzéseket, melyek sorozatosan a laikusok ellenállásával találkoznak, akik tudatlanságukban megakadályozzák az igazság győzelmét. Erre a történelemfelfogásra persze nem lehet helyénvaló válasz ennek az egyszerű fordítottja sem, amely csak a korrump, a hívők vallásos igényei iránt érzéketlen hierarchiáról beszél. A megoldás inkább az, ha a laikusok régóta elhanyagolt történetét integráljuk az egyház történetébe. Ezt már több katolikus egyháztörténész elkezdte, elég legyen itt Meersseman OP, Manselli, Delaruelle műveire utalni, akik a középkori megélt vallásosság megjelenési formáival foglalkoztak.⁴

E történészek törekvései egységben voltak a II. Vatikáni zsinat ekkleziológiájában végbement kopernikuszi fordulattal: tudniillik annak felfedezésével, hogy az egyház elsősorban Isten népe, amelyben minden megkeresztelt arra kapott hivatást, hogy aktív szerepet játsszon. A teológiában ez Yves Congar és más zsinati teológusok műve.⁵

Ebből a teológiai perspektívából aztán más megvilágításban láthatjuk a laikusok vallási mozgalmait a középkorban, mint például a kereszties hadjáratokat, a konfraternitásokat, a 12-13. századi evangéliumi megújulást, a beginák mozgalmát. Azaz fény derül így a tényre, hogy a laikusok nemcsak a klérus pasztorációs tevékenységének tárgyai voltak, hanem tevélegesen és kreatívan is részt vettek az egyház életének, történetének alakításában.

¹ Lásd erről A. Vauchez: *The Laity in the Middle Ages*. (Transl. Margery J. Schneider.) University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1993, xv–xx.

² Idézi A. Vauchez: i. m. xv.

³ Emile Amann – Auguste Dumas: *L'Eglise au pouvoir des laïcs*. Paris, 1943.

⁴ Etienne Delaruelle: *La piété populaire au moyen âge*. Bottega di Erasmo, Torino, 1980.; Raoul Manselli: *La religion populaire au moyen âge. Problèmes de méthode et d'histoire*. Vrin, Paris, 1975.; Gilles Gérard Meersseman: *Ordo Fraternitatis. Confraternite e pietà dei laici nel medioevo I–III*, Herder, Roma, 1977.

⁵ Congar nagy érdemeket szerzett a laikusság teológiájának kidolgozásában, főleg *Jalons pour une théologie du laïc* (Unam sanctam, Paris, 1953) című művével.

Az alábbiakban ezt a nézőpontot szeretném érvényesíteni, felvetve azt a kérdést is, hogy milyen értelemben beszélhetünk – egyáltalán beszélhetünk-e – a laikusok pasztorációs tevékenységéről a középkori egyházon belül; természetesen itt csak egy rövid áttekintésre nyílik lehetőség.

Hogyan alakult ki a klérus és a laikusok közti különbség?

Nem beszélhetünk a középkori laikusokról úgy, hogy gyors pillantást ne vetnénk az ókori egyházra. Már a kereszténység első századaiban kiformalódott a klérus és a laikusok csoportja az egyházban, de a hangsúly azon volt, hogy a kettő egy Krisztusban a keresztség által. Ezért nem is volt értelme például külön laikus spiritualitásról beszélni, hiszen minden keresztény meg volt hívva arra, hogy aktívan részt vegyen az egyház életében. Amikor azonban a konstantini fordulat után a klérus egyre több privilégiumot kapott, és amikor már az egész társadalom keresztény lett, akkor a világ és az egyház közötti különbségtétel, szembenállás lassan az egyházon belülről tevődött át, amelyet így foglaltak össze: *spirituales contra carnales*, lelkiek a testiekkel szemben. A szerzetesség elterjedése is elősegítette ezt a folyamatot, amelynek eredménye a laikusok, és a laikus életállapot leértékelése lett, a monasztikus életeszményhez viszonyítva.

A lelkiek azonosítása a szerzetesekkel és a laikusok azonosítása a testiekkel persze nem csak a tiszta evangéliumi ideál befolyására történt. Belejátszott jócskán egy dualisztikus metafizika is, amely a kereszténység sikeres ókori inkulturációja nyomán egyre inkább teret nyert.

Kezdetben a szerzetesek mind a klérust, mind a laikusokat világinak tekintették, később a klerikusi és a szerzetesi állapot közeledett, hasonult egymáshoz, mert mind a kettő a szent letéteményese lesz (ezt a közeledési folyamatot jelzi, amikor egyrészt a monachusok között egyre több pap lesz, másrészt pedig, amikor a gregoriánus reform a papság megújítását a monasztikus minta alapján képzelel). A klerikusok és a szerzetesek pedig azon vitatkoztak, melyiküké az elsőbbség a tökéletesség tekintetében. Azokat a karizmákat és szolgálatokat, melyeket az ókori egyházban laikusok testesítettek meg, most a szerzetesség szippantja magába és intézményesíti. A laikusok leértékelését a klérus és a szerzetesek részéről elősegítette az is, hogy a latin nyelv, és ezáltal a kultúra, a liturgia is a klérus monopóliuma lett. A *laicus* és az *illitteratus* (műveletlen, olvasni nem tudó) szavak szinonimák lettek. Így a laikusok feladata elsősorban az lett, hogy engedelmesen kövessék a klérust. Ahogy Humbertus de Romanis domonkos generális a 13. század második felében megfogalmazta: a laikusok nem emelkedhetnek fel a hit misztériumainak szemlélésére, amelyeket a klerikusok őriznek, hanem csak ragaszkodniuk kell a hithez; egyébiránt pedig meg kell elégedniük a klerikusok tanításával.

A keresztény életállapotok

Amikor a középkorban kialakult a keresztény társadalom, a *societas christiana*, vagy egyszerűen *christianitas*, több klerikus törekedett megfogalmazni különböző metaforák segítségével, mi a különbség azok között, akik a Krisztusra való vonatkozást, az ő követését közvetlenül, szó szerint élik, és akik – a laikusok – engedményként használhatják evilág dolgait (házasság, munka, tulajdon, hatalom).

Jellemző, amit Limerick-i Gilbert ír a 12. század elején: „Az egyház képe piramis formájú, mert alul, ahol a testieket és házásokat befogadja, ott széles; felül pedig, ahol a szerzeteseknek és a felszentelteknek a szűk utat nyújtja, keskeny.”⁶ Mások az emberi test

⁶ *De statu Ecclesiae* (1110–1139 között), PL 159, 997a.

metaforáját használják, amelyben a klérus képviseli a fejet vagy a szemet, a tagokkal szemben, akik a laikusok. De természetesen azt mindig mindenki elismerte, hogy egy jó laikus sokkal többet ér, mint egy rossz szerzetes.

Adalberon laoni püspök fogalmazza meg elsőként Európában nem sokkal az ezredik év után a keresztény társadalom egy másféle, funkcionális felosztását, amely nagy jövő elé tekintett: „Az Isten háza, amelyről azt hittük, hogy egy, tehát három részre oszlik: vannak, akik imádkoznak, vannak, akik harcolnak, és vannak, akik dolgoznak. Ez a három rész, mely együtt létezik, nem szenvedheti a szétválasztást: az egyik által végzett szolgálatok a másik kettő szolgálatának feltételét jelentik; mindenki a maga részéről köteles az együtttest segíteni. Így ez a hármás csoport nem kevésbé egységes, és a törvény így tudott győzedelmeskedni, s a világ így élvezheti a békét.”⁷

Azaz a három *ordo*, vagyis rend az *oratores*, *bellatores*, *laboratores*, az imádkozók, harcolók, dolgozók rendje. Ez a szöveg elsősorban nem leíró, hanem normatív, szerzője szeretné ilyennek látni a keresztény társadalmat. Absztrakció, amely csak általánosságban felelt meg a valóságnak. Már megfogalmazásakor sem tükrözte a valós viszonyokat, és ahogy a társadalom mozgásba lendült, egyre kevésbé. Hiszen a falusi papnak is kellett földet művelnie, a parasztnak is kellett fegyvert fognia földesura parancsára, sőt a főpapok is részt vettek harcban, és valójában mindhárom rend imádkozott. A király feladata a három rend harmonikus együttműködésének koordinálása volt.

Jellemző az is a laikusoknak az ókori és a középkori egyházban elfoglalt szerepe közötti különbségre, ahogyan a középkori szerzők magyarázzák a Mt 13, 8.23 példabeszédet a jó földbe hullt magról. Míg az ókori szerzők a százszoros, hatvanszoros és harmincszoros termést a vértanúkra, szüzekre és házásokra vonatkoztatták, azaz a legnagyobb értéke a vértanúságnak volt, addig a 4. század után már a sorrend a következő lesz: szüzek, özvegyek, házások: „Tudjuk, hogy a szent és egyetemes egyházban a hívek mindkét nemében három rend, azaz fokozat van. Ezek közül egyik sem büntelen, mégis az első jó, a második jobb, a harmadik a legjobb. Az első rend mindkét nem esetében a házásoké, a második az önmegtartóztatóké, vagy özvegyeké; a harmadik a szüzeké vagy apácáké. A férfiak esetében is hasonlóképpen három fokozat vagy rend van, amelyik közül az első a laikusoké, a második a klerikusoké, a harmadik a szerzeteseké (monachusoké). (...) A házasság egyedüli oka az engedékenység, nehogy a könnyelműsége hajlamos életkor még lejjebb süllyedjen” – írja Felury-i Abbo apát az ezredforduló környékén.⁸

Ebben a perspektívában a házasság csupán engedmény az emberi gyengeség számára. És bár egyesek képezhettek kivételt, az általános meggyőződés szerint az üdvösség szempontjából a szerzetesi állapot sokkal előbbre valóbb, mint a laikus, és pedig a cölebsz állapot miatt.

Azaz a monasztikus kritériumokat alkalmazták a laikusokra. „Így a szentegyházban minél szigorúbb egy életállapot, annál magasabbrendű” – állapítja meg Rupertus de Deutz, az egyébként sok mindenben újító bencés apát a 12. század első harmadában.⁹

Történeti áttekintés

1. A christianitas a császár vezetése alatt

A karoling korban a *sacerdotium* és *imperium*, a lelki és a világi hatalom egysége a meghatározó. Ebben a teokratikus rendszerben, amely igen hasonlított a bizánci szisztémára, a császár legfőképpen, de a királyok is, felkent mivoltuk révén Krisztus földi képviselői lesznek, és kvázi papi karakterrel rendelkeznek. Egészen a gregoriánus reformig, nem

⁷ *Carmen adRotbertum regem* (1027–1031 között).

⁸ *Liber Apologeticus*, PL 139, 465.

⁹ *Ad Lizelinum*, PL 170, 665c.

számítanak tehát egyszerű laikusnak, hiszen a király egyszerre *praesul et princeps* (főpap és fejedelem), ahogy az egyik királykoronázási szertartásrend, az Egbert-ordo nevezi őt. Egyházon belüli tevékenységük is, mint például az investitúra, inkább az egyházkormányzathoz, mint a pasztorációhoz tartozik. A császár az új Izrael vezetője, közvetítő a klérus és a nép között, *mediator cleri et plebis*, a klérus feladata pedig, hogy az ő sikereiért imádkozzon. A karoling birodalom felbomlása után azonban a lelki és evilági egysége megbomlik: az egyházat már-már kezdi teljesen beszippantani az ekkor kialakuló feudális rendszer, amely szeretné a társadalom egyik megnyilvánulásának tekinteni az egyházat. De elindul Clunyből a reform, amely a spirituális dimenzió felsőbbségére helyezi a hangsúlyt. Cluny sikerei révén alakul ki a kereszténység monasztikus modellje a 10-11. században.

A vallásos élet ekkor az *oratores* privilégiuma, akiknek a feladata a kultusz és az imádság. Ez utóbbinak komoly társadalmi funkciója van, ahogy az az ordo-modellből is kitűnik. A vallásosság főként külső jelekben, gesztusokban nyilvánul meg, nem interiorizálódik még. A laikus vallásosság a szerzetesit követi, nincs különbség, külön laikus vallásosság vagy spiritualitás. Ebben a monasztikus modellben a monasztikus szerzetesi eszmény az abszolút ideál. Az üdvösség útja egyedül a világ megvetésében és az attól való menekülésben áll (*contemptus mundi* és a *fuga mundi*). A szerzetesség az anyagi életforma, amely elővételezi a mennyei Jeruzsálemet. Minden laikus szilárdan meg volt arról győződve, hogy a világban élve sokkal kevesebb az esélye az üdvözülésre, és arról is, hogy életmódjuk eredendően bűnös, hiszen egy romlott világban élnek. A laikusok számára a megmenekülés egyetlen útja ezért a monostorokhoz való valami féle kapcsolódás volt, akár *conversio ad succurrendum* formájában is (azaz olyan formában, hogy halálos ágyukon szerzetesi ruhát öltöttek). A laikusok úgy tudtak hozzájárulni Isten tiszteletéhez (ami az egyház pasztorációs tevékenységének célja volt ekkor), hogy adományokat adtak a kolostoroknak (például szent tárgyakat a liturgiához) és alapítványokat kezdeményeztek. Ez volt tehát a megszentelődés helyettesítő koncepciója, amelyben a szerzetesek szerepe annál fontosabb, hiszen ők lemondtak a világról, ezért imájuk hatékonyabbnak számított. A szerzetesség nem vesz részt a lekipásztorkodásban; tevékenysége az arisztokrata életstílus és a lovagi intézmény kereszténnyé tételére irányul ekkor.

A laikus tömegek először a *treuga Dei*, Isten békéje mozgalomban tűnnek fel a 11. század elején. Ennek célja – központi királyi hatalom hiányában – a béke helyreállítása és a háborúzó földesurak megfékezése volt, a nép bevonásával, a püspökök vezetése alatt.

A következő fázis a laikusok aktív szerephez jutásában a kereszties hadjáratok lesznek, amikor a keresztény társadalom minden rétege válaszol II. Orbán pápa felhívására. A kereszties hadjárat mintegy fegyveres zarándoklat, ahol az aktív részvételért teljes búcsú járt.

2. A gregoriánus reform és a laikusok

A laikusok tehát ekkor, a 11. században emelkednek ki a passzív szerepből. Részt vesznek a klerikusokkal együtt a klérus megreformálását célzó mozgalmakban (mint például a milánói pataria-mozgalom, amelyben a pápaság a laikusokkal együtt küzd az erkölcstelen papok eltávolításáért), hogy a klérus visszanyerje azt a tisztaságot, amely szükséges feltétele annak, hogy az eucharisztikus áldozat az üdvösség forrása lehessen.

A pataria és a többi 11. századi reform-mozgalom hangsúlyozta a szentségek érvénytelenségét, ha erkölcstelen életű pap szolgáltatja ki. Egy ideig a pápaság is vallotta ezt a nézetet, aztán (érthető okokból) gyorsan elhagyta. Sok laikus viszont ragaszkodott hozzá, és annyiban engedelmeskedtek a papoknak, amennyiben hitelesen tanúskodtak az evangéliumról. Később ezek a csoportok kívül kerültek az egyházon.

Az 1070-es években a pápaság (VII. Gergely pápa) átveszi a reform-mozgalom vezetését, és elkezd támadni a birodalmi egyház szisztémáját, amely a két hatalom, a lelki és

evilági komplementaritását és egységét hirdette. Bár a gregoriánus reform kezdetben nagyon is támaszkodott a laikusokra, nemsokára mégis azt eredményezte, hogy a távolság nőtt a papi elit és laikus tömeg között. Hiszen, amint Etienne Delaruelle írja, „a gregoriánus reform elsősorban a klérus reformja volt, és a papság rehabilitációja, amely erősebben hangsúlyozta, mint a múltban, a pap szerepét az üdvözülésben, és az egyházból sajátosan «klerikális» társaságot hozott létre, amely néha odáig jut, hogy a klérus által definiálja önmagát, kizárva többi tagjait. A gregoriánus reform a tekintély reformja is volt, amely megerősítette a központi hatalom tevékenységét és jogait egy olyan egyházban, amely egyre inkább «római egyháznak» tűnt”.¹⁰

A papság reformja a monasztikus eszmény jegyében folyt (papok közös élete és cölibátus, monasztikus mintára), ezért aztán a klérus még jobban eltávolodik a laikusoktól. Mivel a reform célja az egyház függetlensége volt, a spirituális szféra felsőbbrendűségének állítása, ezért az eredmény az lett, hogy a klérus azonosult az egyházzal és néha kizárólagosan magáénak tekintette. A gregoriánus reform még jobban kihangsúlyozta a megkülönböztetést a laikusok és a klérus között. Ezen egyházmodell szerint a szerzetesek és a klérus – a *spirituales* – foglalkozik a lelkiekkel, a *caruales* – a testiek – pedig az evilág dolgaival.

Programadó idézet a gregoriánus reform egyik főszereplőjétől, Humbertus de Silva Candida bíborostól: „A laikusok csak saját dolgaikról gondoskodjanak és azokat rendezzék, tudniillik a világi dolgokat, a klerikusok is saját dolgaikat, azaz az egyháziakat.”¹¹

Ennek a folyamatnak a végeredményét fejezi ki Gratianus *Decretumának* híres *Duo sunt genera christianorum* kezdetű részlete is 1140 körül: „Két fajta keresztény létezik. Az egyik fajta – minthogy ők a klerikusok, akik Istennek szentelődtek, azaz megtértek – az istenszolgálatra van szentelve, a szemlélődésnek és az imádságnak él, ezért szakítania kell a világi élet minden zajával. A másik fajta a laikusoké. A laos szó ugyanis népet jelent. Nekik szabad evilági javakat birtokolni, de csak használatra. Megengedetten házasodnak, művelik a földet, ítéleznek, ügyeket intéznek.”¹²

A spirituális és evilági szféra élesebb szétválasztásának azonban van pozitív eredménye: bár egyrészt mindenképpen az történik, hogy a laikusok így még jobban kiszorulnak minden aktív szerepből az egyházban, és passzív szemlélők lesznek, másrészt paradox módon ugyan, de a civil társadalom mégis egyre jobban ráébred autonómiájára. Lehetővé válik az evilági dolgok autonómiájáról beszélni. Egy másik érdekes fejlemény, hogy az antigregoriánus polémikusok azt is felvetik, hogy klerikusok és laikusok egyformán az egyház részei és papok, és a *laicus* kifejezést a *christianus*-szal kellene helyettesíteni.

3. A „pasztorális fordulat” és a laikusok felértékelése

A megújulóban lévő klérus ebben a helyzetben majd arra törekszik, hogy vallásos jelentést adjon a laikusok tevékenységének. Így vált lehetővé a laikusok „felemelkedése”, amely az egyház középkori történetében a nagy újdonságok egyike volt.

Ez elsősorban az aktív élet rehabilitációját jelentette a keresztény lelkiségben, a kontemplációval szemben. Az egyházi hierarchia célja az volt, hogy az evilági cselekvés minden formáját, legyen az szent háború, karitatív tevékenység vagy bármi egyéb, összhangba hozza a 12-13. században egyre fontosabbá váló evangéliumi ideállal. Mindennek a kontextusa egy olyan lelkiség volt, amelynek középpontjában Isten embersége áll. Ugyanakkor szélesebb társadalmi rétegek kezdtek részt venni a vallásos életben. A 12. század végére kézművesek és kereskedők is beletartoztak ebbe a csoportba, akik például Észak-

¹⁰ E. Delaruelle: *Dévotion populaire et hérésie au Moyen Age*. In: *Hérésie et sociétés dans l'Europe pré-industrielle 11e-18e siècles*, Paris-la Haye, Mouton, 1968, 148.

¹¹ *Libellus de lite*, MGH 1, 208.

¹² c.12.q.1, c.7. (ed. Ae. Friedberg, I, 678.) Idézi Marie-Dominique Chenu: *La teologia del XII secolo*. (Trad. Paolo Vian.) Jaca Book, Milano, 1983, 272.

Itáliában meg akarták védeni a katolikus hitet az eretnekekkel szemben. Ennek a korszaknak a másik fontos sajátossága, hogy a nők – akiknek a megítélése javulni kezd az egyre mélyülő Mária-tisztelettel párhuzamosan – szintén részt vesznek a 12. századtól kezdve az új vallási mozgalmakban (beginák) és a misztikában.

Így végbemegy a laikus státus bizonyos rehabilitációja. Azaz a 12-13. században fokozatosan eltűnnek az akadályok, melyek a laikusokat addig távol tartották a hiteles vallásos élettől. Az első volt ezek közül a háború: az egyház ezt először ellenőrzés alá vette, azután megszentelte a keresztes hadjáratokban és a lovagi eszményben. A második a kézi munka volt, amelynek aszketikus és társadalmi értékét a klérus egyre jobban felfedezte. Végül minden foglalkozás elfogadható lett, az is, amire a klérus korábban gyanakvással tekintett (például a kereskedés). Legutolsósorban pedig a szexualitás problémája tűnt el, amikor a 13. században a pápaság megalkotja a házassági tisztaság fogalmát (azaz a házasság, melynek keretein belül a házaspár kizárólag a gyermeknemzés céljából élnek házasság, a megszentelődés eszköze lesz, ellentétben a korábbi időkkel, amikor a hangadó klerikusok negatívan, vagy legfeljebb közömbösen tekintettek a házasságra). Ezzel lehetővé vált, hogy házaspár laikusok is a szentek sorába léphessenek. A 14-15. században történik egyébként a legtöbb laikus (és nő) szentté avatása. A laikusok kedvelt vallási ideáljai a karitatív tevékenység és a bűnbánó életforma lesznek. Itt található tehát a laikus spiritualitás kezdetei a középkori egyházban, amely kezdetben persze nem autonóm jelenség.

1160 és 1180 között válik elfogadottá az, hogy egyszerű hívők élhetnek buzgó vallásos életet a világban (kolostorhoz való kapcsolódás nélkül). Ez abszolút újdonság volt. Ekkor jelennek meg az első beginák Németalföldön, olyan nők, akik vallásos életet akarnak élni, de nem szerzetesi keretek között. Jelzi a laikusok helyzetének változását, hogy – az új idők jeleként – 1199-ben III. Ince szentté avatja Homobonust, a cremonai kereskedőt, aki házaspár volt. Ő az első ilyen.

A pasztoráció is átalakul a 13. században, az evangéliumi újjászületés hatására. A *zelus animarum*, a lelkekkel való törődés, azaz a klérus és a szerzetesek (leginkább a koldulók) aktív világ felé fordulása ekkor kezd majd erénynek számítani. A pápaság ekkor már nem monasztikus szerzeteseket avat szentté, hanem olyan laikusokat és klerikusokat (főleg püspököket), akik vágytak a lelkek megmentésére. Létrejönnek olyan szerzetesrendek, akiknek fő feladatuk a lelkipásztorkodás, a *cura animarum*.

A pasztorációs „reformmal” együtt járt a katekézis radikális átfarmálódása is, amelynek középpontjába az Ige hirdetése kerül. Ebben a koldulórendeknek volt nagy szerepük. Az igehirdetés reformja csak részben sikerült egyébként, mert a világi klérus továbbra sem volt képes az igehirdetésre. Ide illeszkedik a IV. Lateráni zsinat programja is, amely a szentségi gyakorlatot, azaz az évi egy áldozást és gyónást kötelezővé teszi.

A klérus arra is rájött, hogy a társadalom hármas felosztása, az ordo-szisztéma már nem felel meg a valóságnak, ezért elkezdi az *ad status* prédikációt (különböző társadalmi rétegekhez, foglalkozási ágakhoz szóló beszédek), és ezen keresztül egy hivatás-erkölcs kiépítését is. Nehéz megítélnünk e pasztorációs erőfeszítés reális eredményeit. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a középkor utolsó századaira a klerikus prédikáció hatására kifarmálódott egy laikus elit réteg, amely nemcsak az arisztokrácia tagjaiból állt.

A laikus állapot rehabilitációjával párhuzamos jelenség, hogy a 12-13. századi evangéliumi megújulási mozgalmak,¹³ melyek az apostolok életformáját kívánták utánozni, elsősorban a laikusokat mozgatták meg, hiszen ezek nem intézményes szerveződések voltak (bár a megújulás az egyház minden rétegét bizonyos fokig érintette¹⁴). Ezekben a

¹³ A 12–13. századi vallási mozgalmakról alapvető munka még mindig: Herbert Grundmann: *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*. Darmstadt, 1961².

¹⁴ Erről lásd Marie-Dominique Chenu: *Monaci, chierici, laici. Al crocevia della vita evangelica; Il risveglio evangelico*. In: M.-D. Chenu: i. m. 253–309.

mozgalmakban merül fel a kérdés, hogy kinek a feladata az igehirdetés. Egyes laikusok azt állították, hogy azoknak a keresztényeknek, akik evangéliumi életet élnek, jogukban áll az Isten szavát hirdetni. Ezt látjuk majd Valdes Péternél és követőinél, akik evangéliumi szegénységükre hivatkozva maguknak követelték a prédikálás jogát. Úgy tűnt tehát egy ideig, hogy az *officium praedicationis*, a prédikálás hivatala elszakad a klerikusoktól, és egyedül az apostolok életformájának utánzásától fog függeni. III. Ince tisztázza majd a helyzetet, amikor szétválasztja a tanítás feladatát (ami minden megkereszteltnek kijár) és az *officium praedicationis*-t, amely azoknak a feladata, akik a *cura animarum*-mal vannak megbízva.¹⁵

Az evangéliumi mozgalmak és a laikusok részvétele bennük azt eredményezi, hogy kezd kialakulni egy laikus tudat és szellem. Ebben persze nagy része van a társadalmi változásoknak, egy új réteg, a polgárság megszületésének, és annak, hogy egyre több laikus jut hozzá a műveltséghez.

Ezt az új helyzetet jelzi az is, hogy egyes klerikusok viszont arról kezdenek beszélni, hogy nemcsak a szerzetesek, hanem minden megkeresztelt az evangéliumi regulát követi. Laikusok is lehetnek tehát hitelesen vallásosak, *religiosi*. Reichersbergi Gerhoch például azt állítja, hogy a keresztység már lemondás a világról, ezért mindenki saját hivatásában az apostoli regulát követi, azaz *regularis*.¹⁶ Ugyanilyen véleményen van Jacques de Vitry is, aki kíváncsian és szimpátiával figyelte az új vallási kezdeményezéseket a 13. században: „minden krisztushívót, aki az evangélium regulája alatt az Úrnak szolgál, reguláris-nak mondhatunk.”¹⁷

Fontos végül megemlékeznünk legalább röviden a konfraternitásokról, a vallásosságban való aktív laikus részvétel talán legeredetibb középkori formájáról, amelyek története részben még ma is felderítetlen.¹⁸ Ezek a társaságok laikusok – bizonyos fokig autonóm – jámborsági formái voltak. Olyan laikusok vallási társulásai, akik a bűnbánattartást mint életformát vállalták. A középkor spiritualitását egyébként is nagyon meghatározta Jézusnak a megtérésre szóló felhívása (Mt 4,17), melyet a Vulgata így fordított le: *penitentiam agite*, azaz tartsatok (szó szerint: *végezzetek*) bűnbánatot.

A bűnbánattartás életformává válása egyrészt valószínűleg a monasztikus szerzetesség presztízsének köszönhető. A monostorok voltak a bűnbánó lelkeség központjai, és először imaközösségek alakultak ki a kolostorok körül. Később a laikusok konverzusként vagy oblátusként társulnak a kolostorhoz (világiak maradtak, de személyüket vagy munkaerejüket felajánlották egy kolostornak). Ehhez járult a 12. századtól az apostolok életformájának (*vita apostolica*) vonzása, amely a 12. századi vallási mozgalmak fő mozgatórugója volt, amint láttuk. A konfraternitások lelkeségének főbb elemeit a szegénység, aszkézis (főként böjtölés), időszakos megtartóztatás, karitatív tevékenység, gyakoribb szentségekhez járulás alkotta (évi háromszor áldoztak, zsolozsmáztak). Tehát általában a monasztikus spiritualitás és a *vita apostolica* forrásaiból merítenek, amelyek mindenki számára elérhetőek voltak, de bizonyos fokig szerettek volna autonómok is maradni, legalább szervezetenként. Nemcsak a bűnbánók konfraternitásai léteztek, hanem olyan testvérületek is, melyek célja például a zarándokok ellátása, betegek ápolása vagy más karitatív tevékenység volt.

4. Későközépkor

A klérus és a laikusok közötti viszonyt a középkor utolsó századaiban még egy nagyjelentőségű változás módosítja: jámbor laikusok hiteles vallásos kultúrához jutnak. Sokan lefordították a maguk számára vallási szövegeket anyanyelvükre, vagy részt vettek az egyház liturgikus imájában. Létrejönnek továbbá köztes életállapotok is a klerikusi és a

¹⁵ M.-D. Chenu: i. m. 266–267.

¹⁶ *Liber de aedificio Dei*, c.43. PL 195, 1302cd

¹⁷ *Historia Occidentalis*, c.34. Ed. J.F. Hinnebusch, Fribourg, 1972.

¹⁸ A középkori konfraternitások kutatásában úttörő jellegű volt G. G. Meerssemann fentebb idézett műve.

laikusi között, amelyek a szerzetesi kategóriába sem fértek bele. Az ő köreikben jelenik meg az anyanyelvű lelki irodalom, és egyes misztikus irányzatok a 14. században.

Ugyanekkor azonban bizonyos visszalépés is tapasztalható volt: a pápaság például megkérdőjelezte az abszolút szegénység eszményét, amely a 13. században még vitathatatlan érték volt (lásd XXII. János pápa vitáját a spirituális ferencesekkel a 14. század harmincas éveiben, akiknek a túlzó szegénység eszményét a pápa végül elítélte). A hierarchia is részben a vallásos laikusok ellen fordult (több elítélés is születik például a beginák ellen).

A késő középkori egyház képtelennek bizonyult végül arra, hogy megmutassa a világ keresztény használatának módját azok számára, akik benne élnek. Bár utakat kínált, de ezek legtöbbször a klérus életformájának utánzását jelentették. A mai értelemben vett önálló laikus spiritualitás kialakulásához várnunk kell ezért legalábbis Szalézi Szent Ferencig.

A témához kapcsolódóan lásd André Vauchez tanulmányait a következő kötetben: *The Laity in the Middle Ages*. (Transl. Margery J. Schneider.) University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1993. Rövid összefoglalás ugyancsak tőle: *Laici*. In: *Dizionario Enciclopedico del Medioevo II*, Città Nuova – J. Clarke – Cerf, 1998, 1002–1004.; A laikus spiritualitásról: Yves Congar: *Laïc et laïcat*. In: *Dictionnaire de Spiritualité*, vol. 9., Beauchesne, Paris, 1976, 79–93.